

ІСТОРІЯ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МИКОЛАЇВЩИНИ ТА ПІВНІНЧОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

УДК 94 (477)

Березовська Т. В.

кандидат історичних наук, доцент,
Миколаївський національний аграрний університет
Миколаїв, Україна

Історичні студії Миколи Миколайовича Аркаса

В статті розглядається проблема створення М. М. Аркасом, який не мав фахової історичної освіти, популярного ілюстрованого видання «Історія України-Русі». З'ясовується феномен неймовірної популярності книги, аналізується оцінка її рецензентами.

***Ключові слова:** історія, дослідження, ілюстрації, міфотворчість, емоційність, популярність, джерела, редагування.*

Постать М. М. Аркаса є знаковою для Півдня України, наукове дослідження його життєдіяльності, як і історії роду Аркасів, безперервно ведеться вже протягом майже двадцяти п'яти років. Хоча першою фундаментальною розвідкою стала книга Л. С. Кауфмана, що побачила світ в 1958 році [3], в подальшому, в 60-80 рр. ХХ ст. його ім'я замовчувалося. Але і книга Л. С. Кауфмана, і окремі енциклопедичні і газетні статті розглядали діяльність М. М. Аркаса лише як композитора.

Першим, хто репрезентував історичний хист М. М. Аркаса і дослідив роботу над книгою «Історія України-Русі» був В. Г. Сарбей [6], розширив і поглибив тематику, додавши проблемні питання про процеси формування М. М. Аркаса як творчої, національно налаштованої особистості В. П. Шкварець [8], з'ясував роль аркасівської книги в процесі розвитку національної думки В. І. Ульяновський [7], наголосила на основних проблемах по підготовці і виходу з друку І. Старовойтенко [2].

Які ж були основні засади історичних студій М. М. Аркаса, в чому полягає феноменальний успіх і популярність його книги «Історія України-Русі»?

Задуми написати власну історію України спочатку були дуже скромними. Бажалося написати книжку для домашніх потреб, а саме для навчання онука Миколи. Проте ситуація вийшла з-під контролю. Композитор настільки захопився своїм новим заняттям, що з головою занурився у роботу. Створював він книгу за власний кошт, що боляче вдарило по бюджету родини, але зустрічалося з розумінням [5].

Успіх книжки був приголомшеним. Весь тираж дуже скоро розійшовся. Сільські вчителі, чиновники, інтелігенція в листах до М. М. Аркаса наполягала на повторному виданні [4]. Чим же був викликаний такий несподіваний успіх книжки? Для того, щоб відповісти на це запитання, необхідно дати двохаспектову рецензію «Історії України-Русі» Аркаса, тобто наукову і суспільно-політичну.

Двостороння рецензія обумовлена науково-популярним характером викладення подій і фактів, що лежать в руслі історичної концепції вченого. На користь необхідності такого підходу говорить ще й та обставина, що на початку ХХ ст. не існувало такої логічної відірваності між історичною книжкою як науковим виданням і історичною книжкою як культовим явищем.

Приступаючи до написання своєї праці, М. М. Аркас не мав ніякого професійного досвіду наукової діяльності. Ним не було написано жодної статті, не підготовлено жодної публікації. Природознавчо-науковий профіль його освіти обумовив відсутність асоціативного історичного поля, що перешкоджало наявності необхідної логіки для порівняльно-історичного аналізу. Уявлення автора про періодизацію історії і про інтерпретацію тих чи інших фактів носять яскраво виражений особистісний, емоційний характер.

«Історія України-Русі» охоплює історичний простір з IV-V ст. до н. е. по 1907 р. Автор поділяє його на 9 самостійних періодів:

- I. Скіфо-сарматський
- II. Київський (до 1170 р.)
- III. Галицький (1087-1340)
- IV. Литовський (1320-1501)

- V. Польський (1501-1647)
- VI. Гетьманський (1647-1663)
- VII. Руїна (1663-1687)
- VIII. Московський (1687-1764)
- IX. Україна під владою Російської та Австрійської держав (1764-1907)

В періодизації Аркаса відсутній розділ про первісний лад, що наштовхує на думку про те, що автор або був переконаний в гіпотезі щодо автохтонності українського населення, або не мав достатньої кількості матеріала для висвітлення цієї доби.

Своєрідність хронології аркасівської «Історії» полягає в чітко окреслених датах (Польська доба 1501-1647), тоді як у інших істориків періоди округляються століттями. Основою методології стало розглядання процесів, які мали свій початок і завершення в даному періоді, а критеріями стали факти, які свідчили про стабільність існування суспільства і державного устрою. Так, наприклад, Аркас обмежив рамки Київської доби 1169 роком, коли Київ було зруйновано Суздальською армією Андрія Боголюбського, процесійні ж історики (М. Грушевський, О. Єфименко та ін.) бачили кінець цього періоду в 1240р., коли його зруйнували татари. Проте всі професіонали говорять про те, що після суздальського розгрому київський престол був символом першості удільних князів і володіння ним в політичному розумінні не було функціональним. Тобто Київська Русь для Аркаса вже перестала бути державним утворенням. Цим критерієм Аркас користувався в своїй роботі.

Друга особливість компанування матеріалу в роботі - гіпертрофійна персоніфікація, з докладними біографіями, психологічними і літературними портретами політичних та духовних лідерів, з якими автор пов'язує вітчизняну історію.

Всі сучасники-рецензенти відзначали наявність в роботі інтуїтивної внутрішньої логіки, проте, на наш погляд, автор користувався лише початками порівняльно-історичного аналізу. В книжці багато легенд і міфів, які викладаються прямо – без висвітлення суперечливих фактів і подій, що сильно деформують відомі легенди і бувальщини. Хоча, з іншого боку, такий підхід цілком відповідав

неоромантичному напрямку тодішньої історіографії, що був досить поширеним в Європі. Окрім того, в умовах незадовільного стану української та історичної самосвідомості, саме він міг мати позитивний творчий вплив. Тому Аркас, можливо, зумисне йде шляхом міфотворення, щоб у такий спосіб прокласти місток між свідомістю людності певної доби і своїми сучасниками. Така сама тенденція, доречі, спостерігалася в творчому доробку одного з рецензентів Аркаса, а саме В. К. Липинського.

Істотним методологічним упущенням, на наш погляд, є повна відсутність економічної історії: розвитку ремесел, сільського господарства, промислів, промисловості, форм земельної власності і фінансів. Проте, слабка зовнішня логіка викладення, з горою компенсувалася авторською інтуїцією та емоційністю тексту. «Історія» Аркаса стала культовою книжкою, тобто самостійним об'єктом історичного вивчення. Він попав в саму точку! Те, що народ хотів і жадав читати - він прочитав!

Це сталося тому, що вся тривала історія української нації наскрізь трагічна. Вона складалася таким чином, що народ доріс до прямої постановки питання: «Хто ми, чиї ми нащадки?» На побутовому рівні етнічна індивідуальність, не дивлячись на тотальну асиміляційну політику імперської Росії, існувала, але ніхто її в популярну концепцію не оформляв. Аркас перший це зробив і залишився в історії України.

М. М. Аркас в «Історії України-Русі» постійно закидає читачу думку, що українське суспільство історично готове жити в умовах широкої демократії, індивідуальної свободи особистості, але...для цього необхідні всі умови і атрибути незалежної держави. Історик справедливо стверджував, що конституція 1710 р. Пилипа Орлика була праобразом всіх демократичних конституцій західних демократій, що виникли наприкінці XVIII - початку XIX ст. Аркас в подробицях не затримувався на механізмі противаг між окремими гілками влади в конституції, але відзначав наявність основних правових демократичних принципів: рівність всіх перед законом, верховність закону, все що дозволено законом, те не заборонено суб'єкту правовідносин.

Історика неможливо звинуватити в тому, що він свій правовий ідеал, який

лежав в площині Американської Конституції Томаса Джефферсона, механічно переносив на український історичний ґрунт. Це був талановитий прийом переконаного патріота, ліберала, який всіма своїми силами намагався прискорити процес формування національної самосвідомості і надбання народом своєї національної ідеї.

Джерела та література

1. Аркас М. М. Історія України-Русі. Київ : Вища школа, 1990.
2. «Історія України-Русі» у листуванні Миколи Аркаса з Василем Доманицьким. 1906-1909 роки / Упорядкування, вступ та коментарі Інни Старовойтенко. Київ : «Темпора», 2009.
3. Кауфман Л. М. М. Аркас. Нарис про життя і творчість. Київ : Держ. вид. образотв. мист. і музич. літ., 1958.
4. Лагута Н. Д. 20 лет со дня смерти Н. Н. Аркаса: доклад-исследование о работе над книгой «История Украины-Руси». Машинопись. / Фонди Миклаївського обласного краєзнавчого музею. Д-24022.
5. Лист М. Аркаса до Є. Чикаленка від 26 серпня 1908р. // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Державний архів Миколаївської області. Ф. 44. №27.
6. Сарбей В. Г. М. М. Аркас і його «Історія України-Русі». *Український історичний журнал*. 1991. № 5.
7. Ульяновський В. Микола Аркас, «Історія України-Русі» і Михайло Грушевський // Наук. зб. ГАУ : Історія, історіографія, джерелознавство. Київ, 1996
8. Шкварець В. П. Микола Миколайович Аркас. Життя, творчість, діяльність. Миколаїв-Одеса, 2002.

Berezovska T. V.

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor

Mykolaiv National Agrarian University

Ukraine, Mykolaiv